

ŻYCIE NAUKOWE

Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji naukowej „Polska i Jugosławia w XX wieku. Polityka – społeczeństwo – kultura”, Bydgoszcz, 27–28 IX 2017 r.

W dniach 27–28 IX 2017 r. w Bydgoszczy odbyła się piąta międzynarodowa konferencja naukowa „Polska i Jugosławia w XX wieku”, która była efektem kontynuacji współpracy między Instytutem Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego (UKW) a Instytutem Historii Współczesnej w Belgradzie (ISI – Institut za savremenu istoriju). Obrady miały miejsce w budynku UKW mieszczącym się przy ul. ks. Józefa Poniatowskiego 12 w Bydgoszczy. Podczas konferencji zaprezentowana została książka *Jugoslawija i Poljska u XX veku*, pod redakcją naukową Momčila Pavlovicia (ISI), Andrzeja Zaćmińskiego (UKW) i Pawła Wawryszuka (UKW), opublikowana w Belgradzie w 2017 r. Jest ona kolejnym rezultatem dotychczasowej współpracy wymienionych ośrodków naukowych¹.

Podczas uroczystej inauguracji konferencji dyrektor ISI, Momčilo Pavlović, został uhonorowany Medalem Honorowym Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy *Casimirus Magnus* za zasługi w rozwijaniu wzajemnej współpracy. Odznaczony, wraz z Andrzejem Zaćmińskim i Nebojšą Stamboliją, odebrał także specjalne wyróżnienie w konkursie o Nagrodę im. prof. Jerzego Skowronka za książkę *Polska i Jugosławia po II wojnie światowej* (zob. przypis 1).

Obrady podzielone zostały na cztery panele tematyczne. Jako pierwszy w sekcji pt. „Polska i Jugosławia w stosunkach międzynarodowych XX w.” głos zabrał Jacek Tebinka (Uniwersytet Gdański), referując wieloaspektowo sytuację Polski i Jugosławii w przełomowym 1943 r. Przedmiotem rozważań były specyfika i pozycja ruchu oporu w obu krajach, a także przewartościowanie polityki mocarstw wobec nich. W tym czasie bowiem alianci zdecydowali się na przekierowanie swojego wsparcia dla partyzantów Tity. Jasne też się stało, że sytuacja na ziemiach polskich nie pozwolił Armii Krajowej na zorganizowanie oporu na wzór jugosłowiański. Drugą referentką,

¹ Ukazały się także: *Polska i Jugosławia po II wojnie światowej*, red. M. Pavlović, N. Stambolija, A. Zaćmiński, Bydgoszcz 2016; *Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku*, red. M. Pavlović, A. Zaćmiński, D. Bondžić, Beograd 2015; *Polska i Jugosławia w stosunkach międzynarodowych po II wojnie światowej. Relacje wielostronne i wielopoziomowe*, red. M. Pavlović, A. Zaćmiński, Bydgoszcz 2014.

reprezentującą ISI, była Ivana Pantelić. Omówiła ona działalność Światowej Demokratycznej Federacji Kobiet z perspektywy Polski i Jugosławii w latach 1945–1949. Głównymi celami organizacji były walka o zachowanie pokoju, doprowadzenie do całkowitego rozbrojenia na świecie oraz starania o zapewnienie bezpieczeństwa swoim rodzinom. Oprócz chwalebnych hasel jednak stała się ona jednym z elementów w polityce władz komunistycznych, służącym utrwalaniu nowego ładu. Kolejnym mówcą w ramach tego bloku tematycznego był Momčilo Pavlović (ISI). Przedstawił on propagandę członków Biura Informacyjnego w latach 1948–1951 wobec Jugosławii. Na okres ten przypadała jedna z najbardziej gorących faz konfliktu pomiędzy Komunistyczną Partią Jugosławii (KPJ) a partiami obozu. W referacie szczególnie nacisk położony został na aktywność strony polskiej w walce z Titą i titoizmem, w porównaniu z innymi krajami regionu niewyróżniającą się gorliwością.

Kolejny prelegent Vladimir Cvetković (Instytut Historii Najnowszej Serbii w Belgradzie [INIS – Institut za noviju istoriju]) omówił stanowisko PRL wobec konferencji belgradzkiej 1961 r., która była jednym z najdonioślejszych wydarzeń w historii Ruchu Państw Niezaangażowanych. Jugosławia nie skrywała swoich ambicji do przewodniczenia krajom „Trzeciego Świata” jako przeciwwagi dla bloków militarno-politycznych NATO i Układu Warszawskiego. Polska dyplomacja natomiast do omawianej inicjatywy podchodziła lekceważąco, głównie z powodu zbyt dużego zróżnicowania tej grupy państw, rozbieżności interesów, które na dłuższą metę miały uniemożliwić zorganizowaną współpracę. Dragomir Bondžić (ISI) w swoim wystąpieniu poruszył kwestię współpracy PRL, Jugosławii i Norwegii w zakresie wykorzystania energii atomowej w latach sześćdziesiątych XX w. Analizie poddana została współpraca państw w newralgicznej dziedzinie, a do tego członka NATO, bloku radzieckiego i państwa będącego jednym z liderów „niezaangażowanych”. Panel pierwszy został zamknięty przemówieniem Milana Gulicia (ISI), traktującym o postrzeganiu polskiego batalionu UNPROFOR przez lokalne władze Serbskiej Krajiny w czasie wojny domowej na terenie Chorwacji. Polska zdecydowała się wysłać kontyngent w ramach Sił Ochronnych ONZ w liczbie ponad 1 tys. żołnierzy, przez co był on jednym z najliczniejszych w historii polskich misji pokojowych po II wojnie światowej. Żołnierze polscy cieszyli się dobrą reputacją u obu stron. Mandat sił pokojowych ONZ wykluczał jakiegokolwiek czynny udział polskich żołnierzy w walkach i zobowiązywał ich do ochrony ludności cywilnej. Z tego zadania polska misja wywiązała się wzorowo.

Drugi panel, noszący tytuł „Stosunki polsko-jugosłowiańskie”, został zainaugurowany wystąpieniem Ratomira Milikicia (ISI). W swoim referacie dokonał on analizy stosunków polskich i jugosłowiańskich władz emigracyjnych w Londynie w latach 1941–1944. Przypadały one na lata największego natężenia terroru niemieckiego w okupowanych krajach, a z czasem coraz bardziej skomplikowanej sytuacji dyplomatycznej spowodowanej postęпами Armii Czerwonej i wzrostem znaczenia komunistów. Stosunki polsko-jugosłowiańskie w ostatnich latach rządów Władysława Gomułki (1969–1970) były przedmiotem zainteresowania Pawła Wawryszuka (UKW). Prelegent skoncentrował się na skomplikowanym procesie wychodzenia z kryzysu w relacjach bilateralnych, spowodowanego wystąpieniami studenckimi (młodzieżowymi) i interwencją pięciu państw Układu Warszawskiego w Czechosłowacji w 1968 r. Przewycięzanie trudności było procesem o wiele bardziej czasochłonnym, niżli to miało miejsce w przeszłości. Dopiero usunięcie ze stanowiska Władysława Gomułki i dojście do władzy ekipy Edwarda Gierka umożliwiły satysfakcjonujące obie strony porozumienie.

Trzy kolejne wystąpienia mówcy poświęcili analizie różnych aspektów spotkań i rozmów dwustronnych na najwyższym szczeblu. Bojan Dimitrijević (ISI) przedstawił postać Josipa Broz-Tity w charakterze gościa podczas wizyt w Polsce oraz gospodarza podejmującego polskich przywódców w Jugosławii po II wojnie światowej. Będąc przez ponad trzy dekady u władzy, marszałek miał okazję bezpośrednio rozmawiać z Bolesławem Bierutem, Władysławem Gomułą i Edwardem Gierkiem zarówno w Warszawie, jak i Belgradzie. Z kolei Dragan Bogetić (ISI) skupił się na postrzeganiu z jugosłowiańskiej perspektywy spotkania Tity z Gierkiem w lipcu 1972 r. w Warszawie. Poza wzajemnym obdarowaniem się wytwornymi pamiątkami (Gierek dostał m.in. broń myśliwską i gustowne alkohole, Tito został „Honorowym Górnikiem PRL” i doktorem *honoris causa* Uniwersytetu Warszawskiego), rozmawiano o sytuacji międzynarodowej, w tym w ruchu komunistycznym. Ważny i symboliczny aspekt stanowiło umiejscawianie Jugosławii wśród krajów socjalistycznych, co dla przywódców jugosłowiańskich miało znaczenie. Każda wizyta Tity była skrupulatnie przygotowywana od strony organizacyjnej i bezpieczeństwa osobistego członków delegacji, co szczegółowo przybliżył Andrzej Zaćmiński (UKW). Mówca skoncentrował się na podróżach prezydenta do PRL w latach siedemdziesiątych XX w. Zaprezentował kulisy działalności Biura Ochrony Rządu, skupiając się m.in. na rozpoznaniu operacyjnym oraz funkcjonowaniu ochrony osobistej. Były to przedsięwzięcia angażujące znaczne siły i środki. W 1975 r. w ramach planu pod kryptonimem „AVALA” pobyt delegacji jugosłowiańskiej w Polsce zabezpieczało 5700 funkcjonariuszy różnych służb. Autor doszedł do wniosku, że organizację zapewnienia bezpieczeństwa cechował podręcznikowy profesjonalizm, a Tito był jednym z najlepiej chronionych przywódców państwowych.

Nebojša Stambolija (ISI) bazując na jugosłowiańskiej literaturze i archiwaliach belgradzkiego MSZ, kontynuował swoje rozważania z 2015 r. Skupił się na stosunkach polsko-jugosłowiańskich w 1985 r., mijających pod znakiem narastających trudności ekonomicznych w obu krajach. Dodatkowo w Jugosławii dochodziły coraz wyraźniej do głosu ruchy nacjonalistyczne, skutecznie w przeszłości tłumione przez Josipa Broza. W kontaktach bilateralnych postępowała jednak dalsza odbudowa relacji na wszystkich płaszczyznach, których zamrożenie spowodowane zostało wprowadzeniem stanu wojennego w PRL. Wystąpienie Zdzisława Biegańskiego (UKW) traktowało o Jugosławii i stosunkach polsko-jugosłowiańskich w latach 1944–1994, ale z perspektywy Polskiej Kroniki Filmowej (PKF). Prelegent we wstępie zaprezentował i omówił najważniejsze obrazy wyświetlane na polskich ekranach, od filmów z tzw. grupy partyzanckich po bardziej ambitne, jak np. *Okupacja w 26 obrazach* w reżyserii Lordana Zafranovicia (nominowany do Złotej Palmy) czy *Spotkałem nawet szczęśliwych Cyganów* Aleksandra Petrovicia (nominowany do Oscara i Złotego Globu). Następnie przedstawił i scharakteryzował statystyczny obraz informacji na temat stosunków polsko-jugosłowiańskich w PKF. Tę część obrad zamknęła Maja Lukanc (Instytut Historii Współczesnej w Ljublanie, INZ – Inštitutu za novejšo zgodovino), przybliżając na podstawie źródeł i literatury wydarzenia Polskiego Października '56 z perspektywy Słoweńców i Jugosłowian. Autorka porównując polskie, jugosłowiańskie i słoweńskie materiały archiwalne oraz publikacje prasowe, w centrum uwagi postawiła rozdźwięk między wiedzą, jaką o polskich wypadkach dysponowała władza, a informacjami przekazywanymi za pośrednictwem mediów społeczeństwu.

Po przerwie w trzecim panelu „Polska–Jugosławia: mniejszości narodowe, emigranci, personalia” jako pierwszy wystąpił Michał Kosman (UKW). Scharakteryzował

on aktywność polityczną mniejszości niemieckiej zamieszkującej głównie północne rejony Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców (SHS) w latach 1918–1929. Były to np. Sławonia, Wojwodina czy Baranja. W nowej rzeczywistości, działając w ramach państwa autorytarnego i jednocześnie budującego swoją nową tożsamość, spora część mniejszości niemieckiej szła podobną drogą np. do Węgrów, zakładając partię narodową (Nemačka stranka u Jugoslaviji). Ugrupowanie to zdobywało zwykle kilka mandatów do lokalnego parlamentu. Dwaj kolejni prelegenci omówili działalność Polonii w Chorwacji oraz Bośni i Hercegowinie w okresie międzywojennym. Slaven Kale (Polskie Towarzystwo Kulturalne „Polonez” – Polska kulturalna zadruaga/Uniwersytet Zagrzebski) zaprezentował działalność polskich stowarzyszeń funkcjonujących na terenach dzisiejszej Chorwacji. Można je podzielić na stowarzyszenia działające w dziedzinie kultury, związane z działalnością turystyczną, zarejestrowane w Polsce, ale ukierunkowane na obszar Adriatyku oraz stowarzyszenia polskiej diaspory, do których należało stowarzyszenie Polaków „Ognisko Polskie”. Mówiąc o nim, podkreślił, że według spisu powszechnego z 1931 r. na terytorium Savskiej banowiny mieszkało aż 3875 osób narodowości polskiej. Dodatkowe znaczenie dodaje stowarzyszeniu Polaków fakt, iż działało ono również na terytorium Bośni. Z kolei Enes Omerović (Instytut Historii w Sarajewie – Institut za istoriju) skupił się na Polonii w Bośni. W dużej mierze Polacy tam żyjący byli potomkami osadników, którzy przybyli z Galicji w ramach akcji zasiedlania mało ludnej, nowej prowincji monarchii austro-węgierskiej. Głównym miejscem, do którego trafiali, było dorzecze rzeki Vrbas. W połowie lat dwudziestych liczebność polskiej diaspory określano na 12 tys. osób, dekadę później już na 15 tys.

W drugim dniu obrad Stanislav Sretenović (ISI) swoją uwagę skupił na znaczeniu współpracy serbskiej i polskiej emigracji politycznej we Francji od momentu zakończenia II wojny światowej do 1956 r. W związku z represjami komunistycznymi i ogólną sytuacją polityczną w Europie Środkowo-Wschodniej na Zachodzie bądź to pozostawała, bądź na Zachód wyemigrowała znaczna liczba zarówno Serbów, jak i Polaków. Emigracyjne kontakty serbsko-polskie układały się poprawnie, choć to strona polska wykazywała się większą aktywnością. W 1946 r. według spisu powszechnego we Francji przebywało 420 tys. Polaków, co stanowiło aż 25% wszystkich emigrantów; emigracja serbska była wielokrotnie mniej liczna. Tomasz Jacek Lis (UMK) przybliżył słuchaczom postać Franjo Ilesicia, słoweńskiego działacza polonijnego zaangażowanego w działalność polsko-jugosłowiańską w okresie międzywojennym. W sposób zwięzły zaprezentował sylwetkę bohatera, jak i czynniki, które wpłynęły na jego polonofilską postawę. Chodziło przede wszystkim o kontakty z krakowskim środowiskiem słowianofilów, zrzeszonych w „Klubie Słowiańskim”, których liderem był Marian Zdziechowski. To od nich Ilesić zaczerpnął idee o Polsce jako wiodącym ośrodku zjednoczonej słowiańszczyzny. Z kolei postacią Władysława Guttrego, zastępcą komendanta placówki polskiego wywiadu „Sława”, zainteresował się Piotr Żurek (Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej). Omawiana postać, kryjąca się także pod pseudonimami „Włodzimierz Grażyński” czy „Galiński”, przed wojną była oficerem Wojska Polskiego w Korpusie Kadetów we Lwowie oraz w Oddziale II Sztabu Głównego. W czasie wojny natomiast służył w placówce, poza Serbią, także na Węgrzech. Kolejnym prelegentem, który zamknął trzecią część obrad, był Hubert Stys (Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu). Autor skoncentrował się na dziele Aleksy Đilasa, syna słynnego działacza komunistycznego Milovana Đilasa, jednego z przywódców jugosłowiańskich, a potem surowego krytyka polityki prowadzonej przez

dawnych towarzyszy. Aleksa urodził się w 1953 r., zdobył doskonale wykształcenie m.in. na Oxfordzie z zakresu socjologii i historii. Był on zdecydowanym krytykiem polityki władz jugosłowiańskich, która prowadziła do narastania nacjonalizmów. W rzeczywistej demokratyzacji struktur jugosłowiańskich widział możliwość utrzymania federacji, co jednak zostało przekreślone poprzez ewolucję ideologii nacjonalistycznych i mitów narodowych.

Ostatnią sesję, pt. „Polska i Jugosławia – ideologia, kultura, gospodarka”, rozpoczęła Agnieszka Rypel (UKW). Wystąpienie prelegentki dotyczyło sposobów prezentowania w codziennej bydgoskiej gazecie problemów związanych z kształtowaniem się państwowości jugosłowiańskiej. Na specyfikę kreacji tego obrazu przekazywanego polskim odbiorcom wpływał dobór istotnych wydarzeń politycznych – jedne były relacjonowane bardzo drobiazgowo, inne zaś pomijane całkowitym milczeniem. Szczególne znaczenie dla kreowania obrazu Jugosławii miały także wartościowanie współtworzących ją narodowości (zwłaszcza Serbów i Chorwatów) oraz notki ukazujące ich obyczajowość i życie codzienne. Jako drugi głos zabrał Tadeusz Wolsza (UKW), zgłębiając zagadnienie teatralizacji imprez sportowych w Polsce Ludowej i Jugosławii w latach 1945–1956. Sport był bowiem jednym z elementów służących utrwalaniu władzy komunistycznej. Stąd rządzący nie szczędzili środków na organizację i odpowiednią oprawę propagandową tychże imprez, na co prelegent zwrócił szczególną uwagę. Dobrym przykładem takiego wydarzenia był Wyścig Pokoju, organizowany od 1948 r., a którego pierwszymi zwycięzcami (na trasie Warszawa–Praga i Praga–Warszawa) zostali kolarze jugosłowiańscy. Kolejna referentka – Danuta Jastrzębska-Golonka (UKW) podjęła próbę zobrazowania sytuacji społeczno-ideologicznej w Polsce i Jugosławii po II wojnie światowej poprzez analizę mody, jej funkcji w przestrzeni kulturowej oraz wpływu polityki władz komunistycznych na nią. Nowy ustrój zakładał, że moda to burżuazyjny przeżytek i czynił z niej swoistą broń przeciwko wrogom (np. krytykując zachodnią rozrzutność), ale jednocześnie traktował ją jako uniwersalny pomost porozumienia między zubożałym społeczeństwem a elitą władz. Na przykładzie polskich i jugosłowiańskich domów mody, czołowych projektantów i żon prominentnych dygnitarzy (m.in. Stanisławy Gierkowej i Jovanki Broz) oraz samych przywódców obu państw ukazane zostały sposoby kreowania tożsamości narodowej socjalistycznych społeczeństw i mechanizmy manipulowania opinią publiczną. Wystąpienie Joanny Szczutkowskiej (UKW) dotyczyło tzw. jugosłowiańskiego okresu twórczości operatora filmowego Jerzego Wójcika z lat 1968–1972 i kontrowersji związanych z jego obecnością w SFRJ. Chodziło o postawę części operatorów jugosłowiańskich – przeciwnych zatrudnianiu pracowników zagranicznych. Wójcik zrealizował zdjęcia do czterech serbskich filmów fabularnych: *Nie wspominać o przyczynie śmierci* (*Uzrok smrti ne pominjati*, reż. Jovan Živanović, 1968), *Wrony* (*Vrane*, reż. Ljubiša Kozomara i Goran Mihić, 1969), *Krwawa baśń* (*Krvava bajka*, reż. Branimir Tori Janković, 1969) i *Dziewczyna z gór* (*Devojka sa Kosmaja*, 1972, reż. Dragovan Jovanović).

Justyna Głuba (UKW/Uniwersytet Gdański) przedstawiła postać Krsto Papicia, chorwackiego reżysera, którego jednym z zainteresowań był film dokumentalny. Mówczyni skoncentrowała się na wizji państwa jugosłowiańskiego prezentowanego w jego twórczości. Dość wspomnieć, że artysta był zaangażowany w życie polityczne Jugosławii, np. aktywnie włączając się w tzw. chorwacką wiosnę na początku lat siedemdziesiątych. Niektóre z jego filmów miały nawet zakaz wyświetlania w kraju ojczystym. Autorka starała się pokazać, że Jugosławia Papicia to kraj zróżnicowany,

że nie można zbudować spójnego państwa, bo kultury poszczególnych republik w Jugosławii były zbyt różnorodne. Wspólny dla nich motyw stanowiły wyjazdy do pracy na Zachód, przewijający się w twórczości artysty regularnie. Slobodan Selinić (INIS) natomiast przybliżył plany podróży, cele i wrażenia z pobytów jugosłowiańskich pisarzy w PRL w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. Przybywali oni zwykle jako uczestnicy międzynarodowych wydarzeń literackich organizowanych przez Związek Literatów Polskich. Nawiązywali współpracę z polskimi czasopismami („Literatura na Świecie”, „Życie Literackie” i inne), wynegocjowali tłumaczenie jugosłowiańskiej literatury na język polski. Wycieczki nad Wisłę często obejmowały program kulturalno-turystyczny, więc Jugosłowianie odwiedzali polskie miasta, poznawali zabytki kultury i historii Polski. Przedostatnią mówczynią była Maria Ewa Szatlach (UKW), która poddała analizie prawno-ekonomiczne aspekty funkcjonowania przedsiębiorstw w SFRJ i PRL, wskazując na podobieństwa i różnice w obu krajach. W zasadzie od lat pięćdziesiątych w Jugosławii władze zaczęły wprowadzać idee tzw. samorządu, zaś z biegiem czasu przedsiębiorstwa uzyskiwały coraz więcej swobody w działaniu. Ponadto musiały funkcjonować w warunkach postępującej decentralizacji państwa, a także większego otwarcia gospodarki na Zachód. W PRL natomiast większe znaczenie miało centralne planowanie. Szczególnie w latach sześćdziesiątych przedsiębiorcy jugosłowiańscy akcentowali konieczność zwiększenia roli tego czynnika w życiu gospodarczym. Podsumowaniem dotychczasowych badań Milutina Živkovicia (Instytut Kultury Serbskiej w Prisztinie) był referat zamykający obrady konferencji. Dotyczył on współpracy miast serbskich i polskich w latach 1962–1991. Dotychczas autor zajmował się relacjami Loznicy i Plocka, Kraljeva i Zielonej Góry. W swoim wystąpieniu natomiast spojrzął na zagadnienie szerzej, ukazując także inne przykłady współpracy, w ujęciu jakościowym i ilościowym.

Podczas konferencji ogłoszono 29 referatów. Autorami 12 byli naukowcy z Serbii, 14 – polscy reprezentujący różne ośrodki akademickie. Po raz pierwszy też w historii polsko-serbskich spotkań gościli naukowcy ze Słowenii, Chorwacji i Bośni. Ustalono również, że współpraca między IHiSM UKW a ISI zostanie rozszerzona o nowe obszary tematyczne, a najbliższą okazją do kolejnej wymiany doświadczeń będzie panel zorganizowany w Belgradzie w 100. rocznicę odzyskania/ uzyskania niepodległości.

Paweł Wawryszuk

Bydgoszcz

Nebojša Stambolija

Belgrad